BULLINGGA UCHRAGAN BOLALARNI IJTIMOIY HIMOYA QILISHNING XORIJIY TAJRIBASI

Mirzabekova Mahfuza Sharof qizi
Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston
Milliy universiteti magistri
https://doi.org/10.5281/zenodo.23079700

Annotatsiya: Mazkur maqolada bullingga duchor bo'layotgan bolalarni ijtimoiy-pedagogik va psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlashning zamonaviy mexanizmlari hamda xorijiy mamlakatlarda shakllangan ilg'or tajribalar kompleks tahlil etilgan. Tadqiqot doirasida bullingning bolaning ijtimoiylashuvi, ruhiy-emotsional barqarorligi, ta'lim jarayonidagi faolligi va shaxslararo munosabatlariga ta'siri yoritilib, jabrlanuvchi bolalarni himoya qilishda maktab, oila, ijtimoiy xizmatlar va psixologik yordam institutlari o'rtasidagi hamkorlikning ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, xorijiy amaliyotda qo'llanilayotgan profilaktik dasturlar, erta diagnostika, psixologik reabilitatsiya, kiberbullingning oldini olish hamda bolalar huquqlarini ta'minlashga yo'naltirilgan institutsional yondashuvlar tahlil qilinadi. Maqolada xorijiy tajribani milliy sharoitga adaptatsiya qilishning ustuvor yo'nalishlari yuzasidan ilmiy-amaliy xulosalar shakllantirilgan.
Kalit so'zlar : Bulling, ijtimoiy himoya, ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash, psixologik reabilitatsiya, bolalar huquqlari, profilaktika, kiberbulling, ijtimoiylashuv, xavfsiz ta'lim muhiti, xorijiy tajriba.

Аннотация: В статье представлен комплексный анализ современных механизмов социально-педагогической и психологической поддержки детей, подвергающихся буллингу, а также передового зарубежного опыта в сфере их социальной защиты. Рассматривается влияние буллинга на процесс социализации ребёнка, его психоэмоциональное состояние, образовательную активность и межличностные отношения. Особое внимание уделяется вопросам межведомственного взаимодействия образовательных учреждений, семьи, социальных служб и специалистов психологической помощи в целях обеспечения безопасности и восстановления социального благополучия ребёнка. Наряду с этим исследуются профилактические программы, механизмы раннего выявления, психологической реабилитации, предупреждения кибербуллинга и защиты прав детей, применяемые в зарубежной практике. На основе проведённого анализа определены основные направления адаптации эффективных зарубежных моделей к условиям национальной системы образования и социальной защиты.
Ключевые слова: Буллинг, социальная защита, социально-педагогическая поддержка, психологическая реабилитация, права детей, профилактика, кибербуллинг, социализация, безопасная образовательная среда, зарубежный опыт.

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of contemporary mechanisms for the social, pedagogical, and psychological support of children exposed to bullying, with particular attention to advanced international practices in the field of child protection. The study examines the impact of bullying on children's socialization, psycho-emotional well-being, educational engagement, and interpersonal relationships. Particular emphasis is placed on coordinated cooperation among educational institutions, families, social services, and psychological support professionals in ensuring children's safety and restoring their social well-being. The article also examines international approaches to

bullying prevention, early identification, psychological rehabilitation, cyberbullying prevention, and the protection of children's rights. Based on the comparative analysis, the study identifies key directions for adapting effective international models to the national education and social protection system.

Keywords: Bullying, social protection, social and pedagogical support, psychological rehabilitation, children's rights, prevention, cyberbullying, socialization, safe educational environment, international experience.

KIRISH

Bugungi kunda bolalar va o‘smirlar o‘rtasidagi bulling muammosi dunyoning ko‘plab mamlakatlarida dolzarb ijtimoiy-pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Bulling bolaning maktabdagi ta’lim jarayoniga, tengdoshlari bilan munosabatlariga, psixologik holatiga va jamiyatga moslashuviga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ayniqsa, muntazam ravishda haqoratlash, qo‘rqitish, kamsitish, jismoniy yoki psixologik bosim o‘tkazish holatlari bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini pasaytirib, uning ijtimoiy faolligiga salbiy ta’sir qilishi ehtimoli mavjud.

Bulling tushunchasi odatda bir bola yoki bolalar guruhi tomonidan boshqa bolaga nisbatan takroriy va maqsadli ravishda tajovuzkor xatti-harakatlar sodir etilishini anglatadi. Bunday holat jismoniy zo‘ravonlik bilan cheklanib qolmaydi. Og‘zaki haqorat, masxara qilish, ijtimoiy guruhdan chetlatish, tahdid qilish, mish-mish tarqatish hamda internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali tazyiq o‘tkazish bullingning turli shakllari sifatida namoyon bo‘lishi mumkin.

So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi natijasida **kiberbulling** ham alohida muammoga aylandi. Kiberbullingning o‘ziga xos jihati shundaki, u maktab yoki ta’lim muassasasi bilan chegaralanib qolmasdan, ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va boshqa raqamli platformalar orqali davom etishi mumkin. Shu sababli bolalarni bullingdan himoya qilishda faqat maktab doirasidagi choralar emas, balki oila, mahalla, ijtimoiy xizmatlar, psixologlar va huquqni muhofaza qiluvchi tashkilotlarning hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Bullingning bolalar hayotiga ta’siri

Bulling bolaning ijtimoiy hayotiga turli darajada ta’sir qilishi mumkin. Doimiy ravishda tazyiq yoki kamsitishga duch keladigan bola maktabga borishdan qo‘rqishi, tengdoshlari bilan muloqot qilishdan qochishi yoki o‘zini jamoadan ajratib qo‘yishi mumkin. Ayrim hollarda ta’lim jarayonidagi faollik va o‘zlashtirish ham pasayishi kuzatiladi.

Bullingning uzoq davom etishi bolaning ijtimoiy moslashuviga ham ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli ijtimoiy himoya tizimining vazifasi faqat sodir bo‘lgan zo‘ravonlik holatiga munosabat bildirishdan iborat bo‘lmasligi kerak. Muhim yo‘nalishlardan biri — muammoni erta aniqlash, xavf ostidagi bolani qo‘llab-quvvatlash, uning xavfsizligini ta’minlash va keyingi ijtimoiy moslashuviga ko‘maklashishdir.

Bunday yondashuvda bolaning manfaatlari markaziy o‘rinda turadi. Bola bulling haqida murojaat qilganida uning fikrini tinglash, vaziyatni xolis o‘rganish va uning xavfsizligini ta’minlash zarur. Shu bilan birga, bulling sodir etgan bola bilan ham tarbiyaviy va psixologik ish olib borish muhimdir. Chunki muammoni faqat jazolash orqali hal qilish o‘rniga, nizoning sabablarini aniqlash va sog‘lom ijtimoiy xulq-atvorni shakllantirishga qaratilgan kompleks yondashuv samarali bo‘lishi mumkin.

Xorijiy mamlakatlarda bullingning oldini olish tajribasi

Bullingga qarshi kurashishda xorijiy mamlakatlarda turli xil yondashuvlar ishlab chiqilgan. Ularning umumiy jihati shundan iboratki, bulling faqat ikki bola o‘rtasidagi shaxsiy mojaro sifatida emas, balki butun ta’lim muhitiga taalluqli ijtimoiy muammo sifatida qaraladi.

Ko‘plab davlatlarda maktablarda bullingning oldini olish bo‘yicha maxsus dasturlar joriy qilingan. Ushbu dasturlar o‘quvchilar, o‘qituvchilar va ota-onalar bilan birgalikda olib boriladigan profilaktik ishlarni o‘z ichiga oladi. O‘quvchilarga bir-birini hurmat qilish, nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish, tengdoshining huquqlarini hurmat qilish va zo‘ravonlikka befarq bo‘lmaslik kabi ko‘nikmalar o‘rgatiladi. Xorijiy tajribada o‘qituvchilarni tayyorlash masalasiga ham alohida e’tibor beriladi. O‘qituvchi bullingning dastlabki belgilarini aniqlay olishi, jabrlanuvchi bolani qo‘llab-quvvatlashi va vaziyatni tegishli mutaxassislarga yetkazishi kerak. Buning uchun pedagoglar uchun maxsus treninglar, metodik qo‘llanmalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Finlandiya tajribasi

Finlandiyada maktab muhitida bullingning oldini olishga qaratilgan yondashuvlardan biri **KiVa** dasturidir. Ushbu dastur bullingning oldini olish va bulling holatlariga tizimli tarzda munosabat bildirishga qaratilgan. Dasturda nafaqat bullingga uchragan bola va bullingni sodir etayotgan o‘quvchi, balki sinfdagi boshqa o‘quvchilarning munosabati ham muhim deb qaraladi.

Mazkur yondashuvning muhim jihatlaridan biri — tengdoshlarning bullingga bo‘lgan munosabatini o‘zgartirishdir. Agar o‘quvchilar bullingni qo‘llab-quvvatlamasa va jabrlangan tengdoshini himoya qilishga harakat qilsa, bullingni davom ettirish imkoniyati kamayishi mumkin. Shu sababli o‘quvchilarda empatiya, hamkorlik va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishga e’tibor beriladi.

Finlandiya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, bullingning oldini olish faqat muammo yuzaga kelgandan keyin amalga oshiriladigan tadbir emas. Profilaktika maktabning kundalik ta’lim-tarbiya jarayonining bir qismi sifatida tashkil etilishi mumkin.

Buyuk Britaniya tajribasi

Buyuk Britaniyada ham bolalarni bullingdan himoya qilish masalasiga ta’lim va bolalarni himoya qilish tizimi doirasida katta e’tibor qaratiladi. Maktablarda o‘quvchilarning xavfsizligini ta’minlash, bulling holatlarini aniqlash va ularga munosabat bildirish bo‘yicha ichki tartib va siyosatlar ishlab chiqiladi. Maktablarning bullingga qarshi siyosatida ko‘pincha bullingning turli shakllari, murojaat qilish tartibi, o‘qituvchilar va maktab ma’muriyatining vazifalari, ota-onalar bilan hamkorlik qilish mexanizmlari belgilanadi.

Bu tajribada ota-onalar bilan hamkorlik alohida o‘rin tutadi. Bola maktabda bullingga uchragan taqdirda ota-ona maktab ma’muriyati bilan muloqot qilishi, muammoni birgalikda hal etish mexanizmlaridan foydalanishi mumkin. Shu bilan birga, maktablarda bolalar uchun psixologik va maslahat xizmatlarini rivojlantirishga ham e’tibor qaratiladi.

AQSh tajribasi

AQShda bullingning oldini olish va unga qarshi kurashish masalalarida federal, shtat va mahalliy darajadagi turli siyosat va dasturlar mavjud. Ayrim shtatlarda maktablarning bullingga qarshi siyosat yuritishi, hodisalarni qayd etishi va tegishli choralarni ko‘rishi bo‘yicha talablar belgilangan. AQSh tajribasida maktab jamoasining barcha a’zolarini bullingning oldini olishga jalb qilish muhim hisoblanadi. O‘qituvchilar, maktab ma’muriyati, ota-onalar va o‘quvchilar o‘rtasidagi hamkorlik orqali xavfsiz maktab muhitini yaratishga intilinadi. Shuningdek, kiberbullingga qarshi kurashish masalasi ham alohida ahamiyatga ega. Bolalarning internetdan foydalanish madaniyatini oshirish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, nomaqbul kontent haqida xabar berish va raqamli muhitda o‘zaro hurmatni shakllantirish bo‘yicha targ‘ibot ishlari olib boriladi.

Ijtimoiy himoya tizimining asosiy yo‘nalishlari

Bullingga uchragan bolalarni ijtimoiy himoya qilish bir nechta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlarni qamrab olishi lozim.

Birinchi navbatda, **erta aniqlash va profilaktika** muhimdir. Maktab xodimlari bolaning xulq-atvoridagi o‘zgarishlarga e’tibor berishi kerak. Masalan, bolaning maktabga borishni istamasligi, tengdoshlari bilan muloqotdan qochishi, darsdagi faolligining keskin o‘zgarishi yoki ijtimoiy muhitdan chekinishi qo‘shimcha e’tibor talab qilishi mumkin. Biroq bunday belgilar o‘z-o‘zidan bulling mavjudligini isbotlamaydi; vaziyatni ehtiyotkorlik bilan o‘rganish zarur.

Ikkinchi yo‘nalish — **psixologik yordam**. Bullingga uchragan bola bilan maktab psixologi yoki boshqa malakali mutaxassis ishlashi mumkin. Psixologik yordamning maqsadi bolaning o‘zini xavfsiz his qilishiga, his-tuyg‘ularini ifoda etishiga va ijtimoiy munosabatlarini tiklashiga ko‘maklashishdan iborat.

Uchinchi yo‘nalish — **oila bilan hamkorlik**. Ota-onalar bullingning dastlabki belgilarini aniqlashda muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli ota-onalarga bullingning belgilari, bola bilan qanday suhbatlashish va maktab bilan qanday hamkorlik qilish bo‘yicha tushuntirish ishlari olib borilishi kerak.

To‘rtinchi yo‘nalish — **maktab muhitini sog‘lomlashtirish**. Maktabda o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik va hamkorlik madaniyatini shakllantirish bullingning oldini olishga xizmat qiladi.

Beshinchi yo‘nalish — **kiberbullingning oldini olish**. Raqamli muhitda sodir bo‘ladigan tazyiqni aniqlash uchun bolalar va ota-onalarning raqamli savodxonligini oshirish, internet xavfsizligi qoidalarini o‘rgatish va muammoli holatlar yuzaga kelganda qayerga murojaat qilish mumkinligini tushuntirish zarur.

Xorij tajribasining O‘zbekiston uchun ahamiyati

Xorijiy davlatlarning tajribasini o‘rganish O‘zbekiston sharoitida bullingga qarshi tizimli yondashuvlarni takomillashtirish uchun muhim bo‘lishi mumkin. Bunda boshqa mamlakatlarning tajribasini to‘liq ko‘chirib olish emas, balki mahalliy sharoit, milliy qadriyatlar, amaldagi qonunchilik va ta’lim tizimining imkoniyatlarini hisobga olgan holda moslashtirish maqsadga muvofiq.

O‘zbekiston maktablarida bullingning oldini olish bo‘yicha yagona tushuncha va aniq amaliy mexanizmlarni shakllantirish muhim vazifalardan biridir. Buning uchun o‘qituvchilar, maktab psixologlari, ota-onalar va o‘quvchilar uchun tushunarli tavsiyalar ishlab chiqilishi mumkin.

Shuningdek, maktablarda bolalarning murojaat qilish imkoniyatlarini kengaytirish zarur. Bola o‘z muammosi haqida gapirishdan qo‘rqmasligi va murojaati e’tiborsiz qoldirilmasligiga ishonch hosil qilishi muhim. Murojaat qilgan bolani ayblash yoki uning boshidan kechirgan holatini kichraytirib ko‘rsatish o‘rniga, uning xavfsizligini ta’minlash va muammoni xolis o‘rganish tamoyili asosida ish olib borish lozim.

Ijtimoiy pedagogning roli

Bullingga uchragan bolalarni ijtimoiy himoya qilishda ijtimoiy pedagogning faoliyati ham katta ahamiyatga ega. Ijtimoiy pedagog bola, oila, maktab va boshqa ijtimoiy institutlar o‘rtasidagi hamkorlikni tashkil etishda ishtirok etishi mumkin. Ijtimoiy pedagog, avvalo, bolaning ijtimoiy muhitini o‘rganadi, muammoning kelib chiqishiga ta’sir qiluvchi omillarni aniqlaydi va tegishli mutaxassislar bilan hamkorlik qiladi. Zarurat bo‘lganda psixolog, sinf rahbari, maktab ma’muriyati, ota-ona va boshqa mas’ul tashkilotlar o‘rtasida hamkorlikni yo‘lga qo‘yish mumkin. Bunda asosiy e’tibor bolaning manfaatlariga qaratilishi kerak. Bola bilan ishlash jarayonida uning shaxsiy hayotiga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, maxfiylikni saqlash va uni qayta jarohatlashga olib keladigan yondashuvlardan qochish muhimdir.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, bulling bolalarning ta’lim olishi, tengdoshlari bilan munosabati va ijtimoiy moslashuviga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan murakkab ijtimoiy muammolardan biridir. Shu sababli bullingga uchragan bolalarni ijtimoiy himoya qilish faqat alohida hodisaga javob berish bilan

cheklanmasligi, balki profilaktika, erta aniqlash, psixologik yordam, oilaviy hamkorlik va xavfsiz ta’lim muhitini yaratishni qamrab olishi lozim.

Finlandiya, Buyuk Britaniya, AQSh va boshqa mamlakatlar tajribasi bullingga qarshi kurashishda maktab jamoasining faol ishtiroki, o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarini rivojlantirish, pedagoglarni tayyorlash, ota-onalar bilan hamkorlik qilish va bolalarga psixologik yordam ko‘rsatish muhimligini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston sharoitida ham ushbu tajribalarning ijobiy jihatlarini milliy ta’lim va ijtimoiy himoya tizimiga moslashtirish mumkin. Ayniqsa, maktablarda bullingning oldini olish bo‘yicha profilaktik dasturlarni kuchaytirish, pedagog va psixologlarning malakasini oshirish, ota-onalar bilan tushuntirish ishlarini olib borish hamda bolalarning murojaat qilish mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Bullingning oldini olishda eng muhim tamoyillardan biri — bolaning xavfsizligi, qadr-qimmati va huquqlarini himoya qilishdir. Bunday yondashuv orqali maktablarda bolalar uchun xavfsiz, sog‘lom va o‘zaro hurmatga asoslangan ijtimoiy muhitni shakllantirish imkoniyati oshadi.